

## ФЕНОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

## PHENOLOGICAL OBSERVATION AS A FORMS OF FORMATION OF NATURAL COMPETENCE OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL

У статті розглядається процес формування природознавчої компетентності молодших школярів засобами фенологічного спостереження. Використання фенологічних спостережень у навчально-виховному процесі має широкі можливості у формуванні предметної природознавчої компетентності в молодших школярів. Цей засіб навчання спрямований на формування в учнів природничих знань у тісному зв'язку з реальною життєвою практикою й предметних умінь і навичок. Це відбувається завдяки системній організації проблемно-орієнтованого навчального пошуку. Розкриття основних принципів організації фенологічних спостережень у дошкільному закладі та початковій школі дає змогу зрозуміти специфіку і складність завдань, що стоять перед початковою ланкою освіти. Оптиміальна організація фенологічних спостережень за природою є важливою умовою накопичення досвіду пошукової діяльності. Порівняння змісту освітніх завдань дошкільної й початкової ланок освіти дає змогу визначити спорідненість екологічного вектору кожної з ланок у формуванні предметної природознавчої компетентності. Цілеспрямовані спостереження сприяють розвитку пізнавальних здібностей (спостережливості, допитливості, самостійності), нагромадженню чуттєвого досвіду та його осмисленню, виключають можливість утворення формальних знань. Такі спостереження мають на меті формування певних уявлень про зміни, які відбуваються в природі за відповідний проміжок часу (пори року), що становить відносно завершені знання про явища природи. Висвітлено проблему формування предметної природознавчої компетентності учнів початкової школи – особистісного утворення, що характеризує здатність учня вирішувати доступні соціально й особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні завдання, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа», визначено основні принципи організації, умови й елементи наступності змісту фенологічних спостережень у дошкільному закладі та початковій школі. Відзначено основні напрями організації фенологічних спостережень у процесі ознайомлення дітей із природним довкіллям.

**Ключові слова:** природознавча компетентність, предметна природознавча компетентність, фенологічні спостереження.

The article deals with the process of formation of the natural competence of junior pupils by means of phonological observation. The use of phonological observations in the educational process has wide opportunities in the formation of subject scientific competence in junior pupils. This means of training is aimed at forming natural sciences students in close connection with real life practices and the formation of their subject skills and skills. This is due to the systematic organization of problem-based learning. The disclosure of the basic principles of organizing phonological observations in preschool and elementary school makes it possible to understand the specifics and complexity of the tasks facing the elementary education unit. The optimal organization of phenological (seasonal) observations by nature is an important condition for the accumulation of experience in search activity. Comparison of the content of educational tasks of the preschool and primary education units allows to determine the affinity of the ecological vector of each of the links in the formation of subject scientific competence. Purposeful observations contribute to the development of cognitive abilities (observation, curiosity, independence), the accumulation of sensory experience and its comprehension, eliminate the possibility of formal knowledge formation. Such observations are aimed at forming certain ideas about changes occurring in nature for the appropriate period of time (the seasons), which is a relatively complete knowledge of the phenomena of nature. The problem of forming the subject scientific competence of elementary school students – a personal formation that characterizes the ability of the student to solve available socially and personally significant practical and cognitive problem tasks related to real objects of nature in the field of relations "human – nature" is defined the basic principles of organization, conditions and elements of continuity of the content of phonological observations in preschool and elementary school. The main directions of the organization of phenological observations in the process of familiarizing children with natural environments are noted.

**Key words:** natural science competence, subject scientific competence, phonological observations.

УДК 373.3.017.31.502.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-2-17>

**Геращенко Є.М.,**

студентка магістратури  
Національного університету  
«Чернігівський колегіум»  
імені Т.Г. Шевченка,  
асистент вихователя  
Дошкільного навчального закладу  
«Малютка» Київської сільської ради

**Лимар Ю.М.,**

канд. пед. наук, доцент кафедри  
дошкільної та початкової освіти  
Національного університету  
«Чернігівський колегіум»  
імені Т.Г. Шевченка

**Постановка проблеми** в загальному вигляді. Реформуванням системи освіти в Україні передбачено реалізацію компетентнісного підходу в навчанні учнів, згідно з яким здійснено оновлення змісту освіти, перетворення його з моделі «для всіх» на суб'єктивні надбання кожного учня. Також це відображено в організації навчально-пізнавальної діяльності учнів через залучення їх до певного виду діяльності. Результатом освітнього процесу має стати оволодіння учнями системою ключових і предметних компетентностей.

В умовах складної соціально-економічної, політичної, екологічної ситуації в Україні та світі надзвичайно вагомого значення набуває питання формування природничої компетентності молодого покоління. Важливим етапом у її формуванні є молодший шкільний вік. Значні можливості для формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів має використання в освітньому процесі фенологічних спостережень.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретико-методологічні основи компетентнісного

підходу висвітлено в працях таких науковців, як Н. Бібік, Е. Зеєр, І. Зимня, А. Маркова, О. Овчарук, В. Петрук, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський та ін. Особливості організації освітнього процесу на засадах компетентнісного підходу досліджували Б. Гершунський, Б. Ельконін, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Сєриков, В. Шадріков, С. Шишов та ін.

Вивченню проблеми формування компетентностей молодших школярів присвячено праці сучасних українських учених: Н. Бібік, С. Бондар, О. Локшиної, О. Пометун, І. Родигіної, О. Савченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак питання формування природознавчої компетентності молодших школярів є недостатньо дослідженим. Уважаємо за доцільне проаналізувати можливості використання фенологічних спостережень для формування природознавчої компетентності молодших школярів в освітньому процесі та позакласній діяльності.

**Мета статті** – проаналізувати можливості фенологічних спостережень для формування природознавчої компетентності молодших школярів.

**Виклад основного матеріалу.** Науковці активно досліджують компетентнісний підхід. Зокрема, у нормативних документах і науковій літературі визначено поняття «компетентнісний підхід в освіті», «компетентність», «ключова компетентність», «предметна компетентність»; визначено основні напрями реалізації компетентнісного підходу в системі освіти.

Під компетентністю людини педагога здебільшого розуміють структуровану сукупність знань, умінь, навичок, поглядів, здатності застосовувати знання на практиці, яких набувають учні під час освітнього процесу. На основі компетентності людина може визначати й розв'язати проблеми, характерні для певної галузі діяльності. Отже, компетентність – це результативно-діяльнісна характеристика освіти. Як зазначає Б. Ельконін, «ми відмовилися не від знання як культурного предмета, а від певної форми знань, матеріалу «про всяк випадок» [6].

На основі вищенаведеного можна визначити формування компетентності учня як навчально-пізнавальну діяльність, яка має елементи дослідницького або практико-перетворювального характеру.

Мета природничо-наукової освіти в сучасній школі полягає у формуванні в учнів засобами навчальних предметів системи природничих знань і спроможності використовувати ці знання в соціалізації та творчій самореалізації особистості, створення уявлення про природничо-наукову картину світу, формування екологічного мислення й поведінки учня, виховання громадянина демократичного суспільства [4].

Головною метою вивчення природничої освітньої галузі визначено формування природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу й людину та основ екологічних знань; опанування способами навчально-пізнавальної й природоохоронної діяльності; розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи [4].

Для визначення поняття «природознавча компетентність» варто звернутися до її змістової наповненості. У концепції сучасного навчання природознавства визначено ставлення людини до природи як універсальної, унікальної цінності, формування науково-природничої картини світу, що базується на універсальних законах, формування певного типу світогляду, що визначає місце й діяльність людини в природі як основні пріоритети взаємодії людини й природи [10, с. 17].

Природознавча компетентність учня початкових класів – це особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально й особистісно значущі для нього практичні та пізнавальні проблемні завдання, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа» [3, с. 75].

О. Грошовенко виділяє в структурі природознавчої компетентності такі компоненти:

- мотивація учнів до мисленнєвої й природоохоронної діяльності (прагнення берегти й шанувати навколишню природу), спостережливості, допитливості і творчих здібностей;
- знання про об'єкти природи, їх різноманітність і взаємозв'язки між неживою і живою природою, між самою живою природою, між природою і людиною;
- способи навчальної й природоохоронної діяльності, які засвоюються учнями у формі розумових і практичних умінь і навичок;
- досвід природознавчої діяльності: уміння застосовувати засвоєні знання й способи діяльності в подібних і нових навчальних і життєвих ситуаціях;
- емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої природи й самого себе [3, с. 75].

Порівняння змісту освітніх завдань дошкільної та початкової ланок освіти дає змогу визначити спорідненість екологічного вектору кожної з ланок у формуванні предметної природознавчої компетентності. Важливою умовою накопичення досвіду діяльності є оптимальна організація фенологічних (сезонних) спостережень за природою, яка передбачає формування в дітей уявлень про самоцінність і неповторність компонентів природи [5, с. 36].

Під час добору змісту й обсягу інформації педагогу необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості розвитку й мислення дітей молодшого шкільного віку. Як відомо, у цьому віці в дітей

переважає наочно-образне мислення, тому система знань має бути не у формі понять, а у формі уявлень.

У процесі формування природознавчої компетентності молодших школярів вагоме значення має реалізація принципу сезонності (фенологічного принципу).

Здійснення фенологічних спостережень сприяє вдосконаленню навичок оволодіння знаннями, набуттю естетичного досвіду, духовному розвитку дітей. Саме в молодшому шкільному віці вони проявляють природний пізнавальний інтерес до всього, зокрема й до довкілля. У цей період дітям властиве цілісне сприйняття світу, яке забезпечує системність знань і становить основу екологічного світогляду.

Змістовими лініями природничої освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти передбачено активізацію дослідницької діяльності учнів початкової школи, виконання ними пошукових завдань під час екскурсій, міні-проектів на уроках і в позаурочний час [4].

Дослідження педагогів і психологів показали, що цілеспрямовані спостереження сприяють розвитку пізнавальних здібностей (спостережливості, допитливості, самостійності), нагромадженню чуттєвого досвіду та його осмисленню, виключають можливість утворення формальних знань [3, с. 76].

За дидактичною метою спостереження поділяють на первинні, повторні й заключні [7, с. 101]. Метою первинних спостережень є формування цілісного враження про об'єкт, створення початкового уявлення про його найхарактерніші властивості. Під час повторних спостережень відбувається доповнення перших вражень; уточнення, поглиблення й закріплення знань про досліджувані об'єкти. Вони дають змогу виявити нові особливості будови, поведінки й пристосування рослин і тварин. Заключні спостереження спрямовані на узагальнення даних попередніх спостережень, окреслення перспектив.

Учені виділяють такі основні напрями організації фенологічних спостережень дітей: застосування системи самостійних робіт, використання інтелектуальних карт, використання нових структурних форм заняття й різноманітних дидактичних і наочно-технічних засобів, які забезпечують активність пізнання; розвиток спостережливості під час екскурсій і ведення календаря природи [7, с. 89].

Використання порівняння сприяє підвищенню пізнавального інтересу та розвитку спостережливості учнів, забезпечує більш активне й свідоме навчання. Проведення фенологічних спостережень під час екскурсій сприяє створенню в молодших школярів реалістичних уявлень про природу, встановленню причинно-наслідкових зв'язків між її об'єктами та явищами.

Метою організації фенологічних спостережень учнів є ознайомлення їх зі змінами чи перетвореннями предметів і явищ природи; формування уявлень про зміни, які відбуваються в природі за відповідний проміжок часу (пори року). Здійснення таких спостережень потребує від учнів розвинутої спостережливості; розумових процесів (аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення); встановлення причинно-наслідкових зв'язків між причинами змін і перетворень у предметах або явищах природи.

У структурі фенологічного спостереження Л. Фесюкова та О. Григор'єва виділяють:

- об'єкт спостереження;
- мотивацію спостереження та його планування;
- результат спостереження, який має бути зафіксованим у певній формі [8, с. 78].

План фенологічного спостереження складається на основі тих конкретних завдань, які послідовно повинні вирішуватися учнем у процесі спостереження. Його складання й дотримання в процесі здійснення дитиною фенологічного спостереження забезпечує чітку послідовність її діяльності, зменшення стихійності й випадковості.

О. Грошовенко зазначає, що ядром систематизації знань про довкілля має бути виокремлена центральна ланка (в цьому випадку фенологічні спостереження), навколо якої необхідно групувати конкретні знання. Зміст має ускладнюватися не за рахунок розширення засвоєних фактів, а через установа зв'язків і залежностей між об'єктами та явищами дійсності, дітей треба вчити розглядати об'єкт лише в тій системі предметів, у якій він існує та функціонує. Нові елементи знань мають бути засвоєні на тлі яскравого емоційного фону. Бажано інформацію про зміни, що відбулися в природі, пропускати через усі канали сенсорного сприйняття: колір, звук, запах, смак, дотик. Важливою структурою, що закладається під час спостережень, є здатність оцінювати внутрішні зміни й результати взаємодії з навколишнім середовищем. Саме ці структури становлять основу критичного мислення дитини. Сильними позиціями критичності є вміння вважати свою думку і власні цінності не єдино правильними, здатність бачити приховані причини, прогнозувати можливий перебіг подій [3, с. 75].

На думку Є. Кулькіної, включення дитини до активних видів діяльності в процесі фенологічних спостережень спонукає до пізнавальної та соціальної активності; вихованню позитивного ставлення до довкілля. Використання елементів проблемного навчання під час спостережень за сезонними змінами дає змогу успішно впливати на мотиваційну сферу, а отже, і на формування мотивів екологічно доцільної поведінки [5, с. 12]. Саме мотивація надає суб'єктності знанням дитини,

визначає її ціннісні орієнтації та діяльність у довкіллі.

З метою врахування вікових особливостей молодших школярів і специфіки природничого матеріалу доцільно використовувати різноманітні форми й прийоми організації фенологічних спостережень.

Залежно від способу організації діяльності дітей Л. Фесюкова та О. Григор'єва виділяють фронтальні, групові й індивідуальні форми роботи. До першої підгрупи належать колективні (фронтальні) заняття, екскурсії, прогулянки на пришкольній майданчик, свята в природі та пізнавальні розваги-змагання, уроки милування природою, екологічні акції (подорожі екологічними стежками, вікторини тощо) [8, с. 112].

У процесі ознайомлення молодших школярів з фенологічними змінами в природі можна використати спостереження за змінами погоди; спостереження за об'єктами живої та неживої природи; узагальнені бесіди; сюжетно-рольові й дидактичні ігри.

**Висновки.** Отже, предметна природознавча компетентність – це освоєний у процесі ознайомлення з довкіллям досвід діяльності, який формується на основі сукупності уявлень, знань, умінь, ставлень та оцінних суджень про предмети та явища природного оточення. Природнича освітня галузь Державного стандарту початкової освіти передбачає формування цієї компетентності шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності людини й природоохоронної

практики. Ефективним способом формування означеної компетентності молодших школярів є фенологічні спостереження, здійснювати які необхідно систематично, з використанням різноманітних методів і прийомів.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні питань форм представлення результатів фенологічних спостережень молодших школярів.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. *Дошкільне виховання*. 2013. № 1. С. 6–19.
2. Бібік Н. Компетентність і компетенції в результаті початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 2–4.
3. Грошовенко О.П. Формування природничої компетентності у молодших школярів. *Педагогічні науки*. 2017. С. 74–79.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. Київ, 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 12.05.2019).
5. Екологічне виховання дітей дошкільного віку / Л.М. Сімак, Л.М. Макарова, О.М. Кириленко, Н.А. Назарова. Херсон, 2005. 52 с.
6. Концепція екологічної освіти: Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 № 13/6-19. Київ, 2001. 8 с. URL: <http://www.edu.kiev.ua/> (дата звернення: 12.05.2019).
7. Горобаха Н.М. *Методика ознайомлення дітей з природою: хрестоматія*. Київ, 2012. 432 с.
8. Фесюкова Л.Б., Григор'єва О.О. *Пори року. Комплексні заняття*. Харків, 2007. 208 с.
9. Хорошавина С.Г. *Концепции современного естествознания: курс лекций*. Ростов-на-Дону, 2003. 480 с.